

Bağirova İlkanə Əlizadə qızı¹ **YAZI BACARIQ VƏ VƏRDİŞLƏRİNİN FORMALAŞMASI**

Yazı təlimi şagirdlərin təhsilinin, gələcək inkişafının bünövrəsi hesab edilir. Bu dövrdə başlıca məqsəd uşaqlara ilkin oxu və yazı bacarıqları aşılamaq, onların təlimə marağını, oxu və yazı texnikasını, nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir.

Burada əsas iş nitqdən cümlə, cümlədən söz, sözdən heca, hecadan səsə ayrılması təhlili, əks istiqamətdə isə yəni səs-hərfdən heca, hecadan söz, sözdən cümlə düzəltmək, cümlədən nitqdə istifadə etmək isə tərkib hesab edilir. Səs təhlil-tərkib metodu savad təliminin əsas metodudur. Biliyə yiyələnmə, ilkin oxu və yazı bacarıqlarının mənisəmə prosesində səs təhlil-tərkib metodundan istifadə edilir.

Biliklərə yiyələnmə dövründə şagirdlər ilkin oxu və yazı bacarıqlarına yiyələnirlər. İkinci mərhələdən şagirdlərin ədəbi dil normalarına uyğun oxu və yazıya yiyələnməsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu baxımdan stratejiyalı oxu vərdişlərinin yaradılması istiqamətində işlərin təşkili qaydaları dərslərdə geniş şəkildə öz əksini tapmışdır.

Müəllim şagirdlərin hazırlığını tam üzə çıxarmaq məqsədilə onların neçə hərfi tanınmaları, oxu-yazı bacarıqları üzrə qeydlər aparmalıdır. Şagirdlərin necə oxumaları, seir söyləmələri, nəqlətmələri, lüğət ehtiyatları, fəal lüğətləri, nitq nöqsanları üzrə şifahi sorğunun təşkili biliklərə yiyələnmə dövrünün hazırlıq səviyyələrinin göstəriciləri kimi diqqətdən kənar qalmamalıdır. Unutmaq olmaz ki, savad təliminə hazır səviyyəsi aşağı olan şagirdlər və hazırlıqlı şagirdlərlə eyni səviyyədə iş aparmaq düzgün deyildir. Belə olan halda müəllim işini fərqli qurmaq, fərdi yanaşmaya üstünlük verməlidir. Əgər sınıfta oxu və yazı texnikasına tam yiyələnənlər varsa, müəllim onlarla başqa vəsait üzrə əlavə iş aparmalıdır.

Azərbaycan dilinin təlimi prosesində yazı məzmun xətti üzrə ilboyu aşağıdakı əsas və alt standartlar reallaşdırılmalıdır. Şagird:

- 3.1. Yazı texnikasına və ilkin yazı bacarıqlarına yiyələndiyini nümayiş etdirir.
- 3.1.1. Hərflərin elementlərini və konfigurasiyasını müəyyən olunmuş xətt boyunca düzgün yazır və bitişdirir.
- 3.1.2. Əl yazısı şəklində olan sözləri və kiçikhəcmli mətnləri üzündən köçürür.
- 3.1.3. Şəklə uyğun cümlələr qurub yazır.
- 3.1.4. Bir neçə cümlədən ibarət müşahidə xarakterli rəbitəli mətn yazır.
- 3.1.5. Sınıf səviyyəsinə uyğun olaraq müəyyən edilən sadə əməli yazılar yazır.

Yazı təliminə yiyələnməkdə şagirdlərin çətinlikləri çox olduğu üçün müəllim yazı bacarıqlarının yaradılmasına xüsusi diqqət yetirməlidir. Bu cəhətdən də müəllim yazıya hazırlıq üzrə ilkin məşğələlərin düzgün təşkilinə və yazı ləvazimatından düzgün istifadəyə ciddi fikir verməlidir.

Düzgün, səliqəli, gözəl yazmaq bacarığının yaradılması qayğısına qalmaq, baş verəcək nöqsanların qarşısını almaq, qüsurları vaxtında islah etmək istiqamətində işlərin aparılması müəllimin diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Yazının keyfiyyətinin yaxşı olmasında yazı ləvazimatını düzgün seçməyin də böyük əhəmiyyəti vardır. Dəftər, qələm, karandaş əsas yazı ləvazimatı sayılır.

Yeni hərfin yazılışına dair müəllim nümunə verdikdən sonra 2-3 şagirdi yazı lövhəsinə çağırmaq, onlar da hərfi izahla yazmalıdırlar. Bütün bu əməliyyatdan sonra yeni hərfin iş dəftərində yazılmasına keçmək olar. Biliklərə yiyələnmə dövründə yazı işi iş dəftərlərində aparılır. Şagirdlər dəftərdə verilmiş nümunəyə əsasən hərf, heca və söz yazırlar. Müəllim şagirdlərə müntəzəm nəzarət etməli, lazım gələrsə, şagirdin dəftərində yenə də nümunə verməli və ehtiyac olduqda şagirdin əlindən tutub hərfi düzgün yazmağa kömək etməlidir. Biliklərə yiyələnmə dövründə şagirdlərin hərfləri tanıması, onların qrafik işarəsini yaza bilməsi, həmin hərflərlə bağlı heca, söz yaza bilmələri hələ şagirdin yazıya tam yiyələnməsi demək deyildir. Bu olsa-olsa şagirdin yazı texnikasına yiyələndiyini göstərir. Yazı təlimi geniş məfhumdur.

Müəllim imla yazdırarkən ədəbi dilin tələffüz normalarını gözləməli, sözləri deyildiyi-tələffüz olunduğu kimi oxumalıdır. Şagirdlər bu qəbildən olan sözləri əvvəl düzgün üzündən köçürmək bacarığına yiyələndikdən və belə sözlərin yazılışını yadda saxladıqdan sonra imla yazdırmaq olar. Şagirdlər sözləri müəllimin diktəsi altında dodaqaltı deyə-deyə yaza bilirlər.

Bu prosədə müəllim cümlənin ilk sözünün və xüsusi adların böyük hərflə yazılması, cümlənin sonunda nöqtə qoyulması kimi məlumatı yenidən onlara xatırlatmalıdır.

Yazı mürəkkəb bir prosesdir. Yazının hər bir mərhələsi şüurlu fəaliyyət kimi formalaşmalıdır. Uşağın həm üzündən köçürməsi, həm də imla yazması, həm də inşa üzərində işləməsi yazı adlanır.

Birinci halda fəaliyyətin şüurlu məqsədi hərflərin qrafik konfigurasiyasını verməkdir. İkinci halda məqsəd sözləri orfoqrafik cəhətdən düzgün yazmaqdır, üçüncü halda isə öz fikrini düzgün ifadə etməkdir.

Yazı prosesində hərflərin formalarının gözlənilməsi onların sürətlə və rəbitəli birləşdirilməsi kimi qrafik vərdişlər mühüm hərəkət fəaliyyəti tələb edir.

Yazıya yenidən başlayan uşaq isə diqqətini partada əyləşmək, yazı ləvazimatından istifadə etmək, əllərin vəziyyətini və hərəkətini idarə etmək, səsi tələffüz etmək müvafiq hərfi yazarkən formanı, ölçünü gözləmək, yazdığı nümunə ilə tutuşdurmaq, sözlərdə orfoqrafik səhvə yol verməmək və s. sahələrə yönəlməlidir.

Yazılı çalışmalar Azərbaycan dili dərsinin bir hissəsində, bəzən bütöv dərs ərzində yerinə yetirilir. Yazılı çalışmaların bir neçə növünü nəzərdən keçirək.

¹ Azərbaycan Dövlər Pedaqoji Universitetinin magistranı

Üzündənköçürmə yazının ən sadə növüdür. Hərfləri yazmağı və bitişdirməyi bacaran hər bir uşaq artıq üzündənköçürməyə hazır olur. “Üzündənköçürməni şüurluluq tələb etməyən mexaniki fəaliyyət kimi başa düşmək olmaz. Üzündənköçürmə yazılarının aparılmasında görmə və hərəkət orqanlarının birgə fəaliyyəti nəticəsində orfoqramların daha yaxşı yadda qalmasına səbəb olur. Şagirdlər həmçinin üzündənköçürmə zamanı sözlərin səs-hərflər tərkibinə diqqət yetirirlər. Bu zaman onlar mexaniki şəkildə olsa da, sözlərin düzgün yazılışını mənimsəyir, o sözləri daxili nitq ilə tələffüz edir, həmin sözlərdən şifahi və yazılı nitqlərində istifadə edirlər”. (3, 45)

Yazı yazarkən yorucu olmasın deyərək, şagirdlərin maraqlarını nəzərə almaq, üzündənköçürməyə yaradıcı xarakter vermək məqsəduyğundur. Bu da üzündənköçürmə şüurlu yanaşmanı təmin edir. Müəllim çalışmalıdır ki, sözlər və mətnlər dərslərdən seçilsin, belə olduqda fəaliyyət daha maraqlı olur. Şagird həm savadlı yazmaq, həm düzgün oxumaq imkanı qazanır. Üzündənköçürmə yaradıcılıqla yanaşmaq şagirdlərin daha səmərəli çalışmasına səbəb olur.

İmlalar şifahi nitqlə yazılı nitqi əlaqələndirən inteqrativ yazı növüdür. İmla yazılardan iki məqsədlə istifadə olunur: öyrətmək və yoxlamaq.

İmlaların öyrədici və yoxlayıcı olmaqla iki qrupa ayrılması şərtidir, çünki öyrədici imlalar zamanı şagirdlərin bilmədikləri aşkara çıxarılır və islah edilir, belə bir məqamda müəllim onların bilik səviyyəsini yoxlamaq imkanına malik olur. Yoxlama imlalar da öyrədici xarakterə malikdir. Belə ki, yoxlama imla zamanı şagird bütün diqqətini orfoqrafik qaydalara əməl etməyə yönəldir və yoxlama imla orfoqrafik bacarıqları möhkəmləndirmək baxımından öyrədici xarakter daşıyır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bəliyev H. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası, Bakı, ADPU, 2003
2. Əhmədov B. Azərbaycan dili, təlimin qanunları, prinsipləri və metodları, Bakı, Mütərcim, 2007
3. Əhmədov B. Ana dili dərslərində şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək yolları (V-VIII siniflər). Bakı: Maarif, 1967.
4. Əhmədov B. Nitq inkişafı üzrə tədqiqatlar məcmuəsi (S.Əhmədovla). M.F. Axundov adına APRDƏİ. Bakı: 1967.
5. Veysova Z. Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait, Bakı, UNİSEF, 156 s

Açar sözlər: yazı, kurrikulum, təhsil, şagird, inkişaf

Ключевые слова: письмо, учебная программа, образование, ученик, развитие.

Keywords: writing, curriculum, education, student, development

Xülasə

Yazı təlimi şagirdlərin təhsilinin, gələcək inkişafının bünövrəsi hesab edilir. Bu dövrdə başlıca məqsəd uşaqlara ilkin oxu və yazı bacarıqları aşılamaq, onların təlimə marağını, oxu və yazı texnikasını, nitqini, təfəkkürünü inkişaf etdirməkdir.

Biliklərə yiyələnmə dövründə şagirdlər ilkin oxu və yazı bacarıqlarına yiyələnirlər. İkinci mərhələdən şagirdlərin ədəbi dil normalarına uyğun oxu və yazıya yiyələnməsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu baxımdan stratejiyalı oxu vərdişlərinin yaradılması istiqamətində işlərin təşkili qaydaları dərslərdə geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Müəllim şagirdlərin hazırlığını tam üzər çıxarmaq məqsədilə onların neçə hərflər tanımaları, oxu-yazı bacarıqları üzrə qeydlər aparmalıdır. Şagirdlərin necə oxumaları, seir söyləmələri, nəqləmələri, lüğət ehtiyatları, fəal lüğətləri, nitq nöqsanları üzrə şifahi sorğunun təşkili biliklərə yiyələnmə dövrünün hazırlıq səviyyələrinin göstəriciləri kimi diqqətdən kənar qalmamalıdır. Unutmaq olmaz ki, savad təliminə hazır səviyyəsi aşağı olan şagirdlər və hazırlıqlı şagirdlərlə eyni səviyyədə iş aparmaq düzgün deyildir. Belə olan halda müəllim işini fərqli qurmaq, fərdi yanaşmaya üstünlük verməlidir. Əgər sinifdə oxu və yazı texnikasına tam yiyələnənlər varsa, müəllim onlarla başqa vəsait üzrə əlavə iş aparmalıdır.

Резюме

Формирование письменных навыков и привычек

Обучение письму считается основой образования и будущего развития учеников. Основная цель этого периода - привить детям базовые навыки чтения и письма, развить у них интерес к обучению, техникам чтения и письма, речи и мышлению. В процессе получения знаний ученики приобретают базовые навыки чтения и письма. На втором этапе основное внимание уделяется навыкам чтения и письма учащихся в соответствии с нормами литературного языка. С этой точки зрения правила организации работы по развитию навыков стратегического чтения широко отражены в учебнике.

Чтобы полностью раскрыть готовность учеников, учитель должен делать заметки о том, сколько букв они знают, а также об их навыках чтения и письма. Не следует упускать из виду организацию устного опроса студентов о том, как читать, читать, переводить, словарный запас, активный словарный запас, дефекты речи как показатели уровня подготовки на период получения знаний. Мы не должны забывать, что неправильно работать на одном уровне со студентами, которые не готовы к обучению грамоте, и с теми, кто подготовлен. В этом случае преподаватель должен иначе выстроить свою работу, отдав предпочтение индивидуальному подходу. Если в классе есть полностью грамотные люди, учитель должен поработать с ними над другими ресурсами.

Summary

Formation of writing skills and habits

Writing training is considered to be the foundation of students' education and future development. The main purpose of this period is to instill in children basic reading and writing skills, to develop their interest in learning, reading and writing

techniques, speech and thinking. During the acquisition of knowledge, students acquire basic reading and writing skills. From the second stage, the focus is on students' reading and writing skills in accordance with the norms of literary language. From this point of view, the rules of organization of work in the direction of developing strategic reading skills are widely reflected in the textbook.

In order to fully reveal the readiness of students, the teacher should take notes on how many letters they recognize and their reading and writing skills. The organization of an oral survey on how students read, recite, translate, vocabulary, active vocabulary, speech defects should not be overlooked as indicators of the level of preparation for the period of knowledge acquisition. We must not forget that it is not right to work at the same level with students who are less ready for literacy training and those who are prepared. In this case, the teacher should structure his work differently, preferring an individual approach. If there are people in the class who are fully literate, the teacher should work with them on other resources.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova